నేర విచారణ వ్యవస్థ - మానవ హక్కులు

భారతదేశంలోని నేరవిచారణ వ్యవస్థ కొన్ని ప్రాథమిక సూత్రాల మీద ఆధారపడింది.

అందులో మొదటిది, చట్టం ముందు అందరూ సమానమనీ చట్టం అందరినీ సమానంగా కాపాడాలనీ చెప్పే ప్రాథమిక హక్కు. (భారతరాజ్యాంగంలోని ఆర్టికల్ 14). దీనికి చాలా అర్థాలున్నాయి. ఒకటేమింటే, బలవంతులు చేసిన నేరాలనూ బలహీనులు చేసిన నేరాలనూ చట్టం ఒకే రకంగా చూడాలి. నేర స్వభావాన్ని బట్టి తేడా చూడాలే తప్ప నేరంచేసిన వారి సామాజిక ఆర్థిక, రాజకీయ హోదాను బట్టి కాదు.

ఉదాహరణకు, నేరం తీవ్రమయినదయితే కోర్టు త్వరగా బెయిలు ఇవ్వకపోవచ్చు. సామాన్య నేరమయితే బెయిలు మంజూరు చేయడానికి తటపటాయించకూడదు. అంతే తప్ప నేరం చేసిన వ్యక్తి సామాజిక హోదాను బట్టి పోకూడదు.

కె. బాలగోపాల్

మానవహక్కుల పి.జి. డిప్లొమా కోర్సు కోసం రాసిన పాఠం

మరొక అర్థమేమిటంటే పేదల మీద బలహీనుల మీద జరిగిన నేరాలనూ, ధనవంతులమీదా బలవంతులమీదా జరిగిన నేరాలనూ ఒకేరకంగా చూడాలి.

ఒకే రకంగా 'చూడాలి' అంటే అర్థం కోర్టులు ఒకే రకంగా చూడాలని మాత్రమే కాదు, నేరవిచారణ లోనే కాక నేరపరిశోధనలో కూడ (అంటే న్యాయస్థానాలలోనే కాక పోలీస్‌స్టేషన్‌లో కూడా) సమదృష్టి ఉండాలని అర్థం. అంటే ఒక భిక్షగాడిని హత్యచేసినా దేశ ప్రధానిని హత్యచేసినా ఒకే రకంగా స్పందించాలని అర్థం.

సాధారణంగా జరిగేది ఇది కాదని మనకు తెలుసు.

నేరస్మృతి భారతరాజ్యాంగంలోని ఆర్టికల్ 14ను అనుసరించి నిష్పాక్షికమైన నేరవిచారణ పద్ధతిని నిర్దేశించింది. అయితే ఆచరణ అందుకు భిన్నంగా ఉంది. చట్టాలు అమలయినప్పుడే ఆచరణలో వాటిని అనుభవించగలుగుతాము. చట్టంలోని హక్కులను సమగ్రంగా అమలు చేసినప్పుడే వాటిని పొందగలుగుతాము. భిక్షగాడి హత్య, ప్రధానమంత్రి హత్య అనే ఉదాహరణనే తీసుకోనక్కరలేదు. వాటి విషయంలో నేరవిచారణ వ్యవస్థ చూపించే వివక్షను 'అర్థం' చేసుకోగలమనుకున్నా వాటిలాగా 'అర్థం' చేసుకోవడం సాధ్యపడని స్థాయిలో కూడ నేరాలను విచారించేటప్పుడు నేరవిచారణ వ్యవస్థ అనుసరించే వైఖరిలో గణనీయమైన తేడాలు కనిపిస్తాయి. అది ప్రధానంగా పోలీసు యంత్రాంగానికి వర్తిస్తుంది. కానీ న్యాయమూర్తులు సహితం ఈ విమర్శను తప్పించుకోజాలరు. మానవహక్కుల ఉద్యమం, మానవహక్కుల స్పృహ అవసరం అని భావించడానికి గల కారణాలలో ఇదొక ముఖ్యకారణం. చట్టం ముందు అందరూ సమానమేననీ చట్టం అందరికీ సమానరక్షణ ఇవ్వాలనీ చెప్పే ప్రాథమిక హక్కు మనకు ఉందని సంతృప్తి చెంది ఊరుకోలేము.

చట్టం ముందర సమానత్వం అనే హక్కుకు మరొక అర్థం ఉంది. నేరవిచారణలో చట్టం ముద్దాయికీ బాధితులకూ సమాన సంరక్షణ కల్పించాలన్న అర్థం కూడా ఉంది. బాధితుల సంరక్షణ అంటే అర్థం – నేరాన్ని సమగ్రంగా పరిశోధించాలి. దోషులను తగినరీతిలో శిక్షించాలి. విచారణలో బాధితులు, సాక్షులు నిర్భయంగా పాల్గొనగలగాలి. న్యాయం పొందే హక్కుకు, నేరస్తుడిని గుర్తించడంలో నేరవిచారణ వ్యవస్థకు తోడ్పడే హక్కుకు రక్షణ ఉండాలి. ముద్దాయి సంరక్షణ అంటే అర్థం – న్యాయమైన, నిష్పాక్షికమైన విచారణ లేకుండ, తన నిర్దోషిత్వాన్ని రుజువు చేసుకోవడానికి అన్ని అవకాశాలు ఇవ్వకుండ ముద్దాయిని నేరస్తుడిగా ప్రకటించడానికి వీలులేదని.

ముద్దాయికి చట్టం సంరక్షణ కల్పిస్తుందంటే అర్థం చట్టానికి నేరాలపట్ల, నేరస్తులపట్ల ఉదాసీనవైఖరి ఉందని కాదు. నేరం బాధితుల హక్కులను అతిక్రమిస్తుంది. కాబట్టి చట్టానికి నేరంపట్ల ఉదాసీన వైఖరి ఉండజాలదు. (అయితే నేరానికి గల సామాజిక కారణాల గురించి చట్టానికి స్పృహ ఉండవలసిన అవసరం ఉందన్న విషయం తరువాతి పాఠంలో చూద్దాం) అయినప్పటికీ నేరవిచారణలో ముద్దాయికి చట్టం సంరక్షణ కల్పించడానికి ఒక కారణం

ఒకే రకంగా 'చూడాలి' అంటే అర్థం కోర్టులు ఒకే రకంగా చూడాలని మాత్రమే కాదు, నేరవిచారణ లోనే కాక నేరపరిశోధనలో కూడ (అంటే న్యాయస్థానాలలోనే కాక పోలీస్‌స్టేషన్‌లో కూడా) సమదృష్టి ఉండాలని అర్థం. అంటే ఒక భిక్షగాడిని హత్యచేసినా దేశ ప్రధానిని హత్యచేసినా ఒకే రకంగా స్పందించాలని అర్థం.

ఉంది. అది ఒక మౌలిక ప్రజాతంత్ర సూత్రం. అదేమిటంటే, నేరం చేసినవారిని శిక్షించవలసిందేకానీ నేరస్థులు కాని వారినెవ్వరినీ శిక్షించడానికి వీలులేదు. అయితే చట్టం ఈ సూత్రానికి భరోసా ఏవిధంగా ఇవ్వగలుగుతుంది? నూటికి నూరుశాతం భరోసా ఇవ్వలేదుకానీ, భారతదేశ నేరస్మృతిలో ఈ సూత్రం అమలుకు అవసరమైన అంశాలు చాలా ఉన్నాయి.

వీటన్నిటిలోకీ ప్రాథమికమైనది, భారత రాజ్యాంగంలోని ప్రాథమిక హక్కయిన ఆర్టికల్ 21. చట్టం నిర్దేశించే పద్ధతిలో తప్ప మరొకరకంగా ఎవరి ప్రాణాన్ని గానీ స్వేచ్ఛను గానీ తీసేయడానికి వీలులేదనే హక్కు ఇది. నేరం చేసినట్టు రుజువు అయినట్టయితే ముద్దాయి తన స్వేచ్ఛను, లేదా ప్రాణాన్ని కోల్పోవలసి ఉంటుంది కాబట్టి నేరాన్ని రుజువుచేసే పద్ధతి యావత్తు చట్టం ప్రకారం ఉండాలి. అంటే నేరవిచారణ పద్దతిలోని ప్రతీ ఘట్టం చట్టం నిర్దేశించినట్టే ఉండాలని అర్థం. చట్టం ఆ పద్ధతిని నిర్దేశించాలి, విచారణ దానిని పాటించాలి. చట్టం నిర్దేశించిన పద్ధతికంటే భిన్నంగా జరిగే నేరవిచారణ, వేసే శిక్ష, ఆర్టికల్ 21లోని ప్రాథమిక హక్కుకు విరుద్ధం అవుతాయి. చట్టం నిర్దేశించే నేరవిచారణ పద్దతి నేరవిధానస్మృతి (సిఆర్‌పిసి) లోనూ భారత సాక్ష్యాల చట్టంలోనూ వివరించబడింది. ఈ పద్ధతి ముద్దాయి హక్కులను కాపాడుతూ అదే సమయంలో నేరస్తుడిని గుర్తించడానికి ప్రాసిక్యూషన్‌కు సహేతుకమైన అవకాశాలు కల్పిస్తుంది.

ఆర్టికల్ 21 కల్పించే రక్షణ పైకి కన్పించేంత గంభీరమైనది కాదు. ముద్దాయి నేరస్తుడని రుజువు చేసే క్రమంలో ప్రతీ ఘట్టం ఏదో ఒక చట్టం నిర్దేశించినట్టు ఉండాలని మాత్రమే ఆర్టికల్ 21 ఉంటుంది. కానీ ఆ చట్టమే అన్యాయంగా, అహేతుకంగా ఉంటే ఏం అవుతుంది? ఉదాహరణకు పోలీసులు అనుమానితుడిని హింసించి ఒప్పుకోలు సేకరించవచ్చుననీ ఆ ఒప్పుకోలు ఆధారంగా న్యాయస్థానం నేరనిర్ధారణ చేయవచ్చుననీ ఒక చట్టం చేసారనుకోండి. అదొక అన్యాయమైన చట్టం ఆధారంగా రూపొందించిన చట్టబద్ధమైన పద్ధతి అవుతుంది. ఎందుకంటే పోలీసు కస్టడీలో చిత్రహింసలు పెట్టినట్టయితే ఎవరయినా సరే చావు తప్పించుకోవడానికి ఏ నేరమయినా ఒప్పేసుకుంటారు.

అయితే అటువంటి చట్టం భారతరాజ్యాంగం ప్రకారం చెల్లుబాటు కాదు. ఎవరిచేతనూ బలవంతంగా నేరం ఒప్పించడానికి వీలులేదని భారతరాజ్యాంగంలోని ఆర్టికల్ 20 (3) అంటుంది. అదొక ప్రాథమిక హక్కు కాబట్టి, ముద్దాయిని హింసించి నేరం ఒప్పించి ఆ ఒప్పుకోలు ఆధారంగా నేరనిర్ధారణ చేసే నేర విచారణ పద్ధతి రాజ్యాంగ విరుద్ధం అవుతుంది.

అయితే నేరవిచారణలో మరీ అంత తీవ్ర అన్యాయమైన పద్ధతిని ప్రవేశపెట్టే ప్రయత్నాన్ని భారతరాజ్యాంగం ఆమోదించదుగానీ, కొంత తక్కువ మోతాదులో అన్యాయమైన పద్ధతులు, లేక పరోక్షంగా అన్యాయమైన పద్ధతులు చట్టబద్ధమైనవిగా చెల్లుబాటయ్యే అవకాశం లేకపోలేదు. మరి అటువంటప్పుడు, బాధితులకు చట్టం ఎంత రక్షణ కల్పిస్తుందో ముద్దాయికి కూడా అంత కల్పించాలన్న సూత్రాన్ని ఎట్లా సాధించాలి?

1978లో ఇచ్చిన ఒక తీర్పులో సుప్రీంకోర్టు నేరవిచారణలో ముద్దాయి హక్కులకు బలం చేకూర్చే వ్యాఖ్యానం చేసింది. ప్రాణాన్నీ స్వేచ్ఛనూ తీసివేసే అవకాశం కల్పించే చట్టం ఎటువంటి చట్టమైనా కావడానికి వీలులేదని, ఆ చట్టం నిష్పాక్షికమైనది, న్యాయమైనది, సహేతుకమైనది అయి ఉండాలని ఆ తీర్పులో సుప్రీంకోర్టు అనింది. అంటే, నేరవిచారణ పద్ధతి చట్టబద్ధమై ఉండటమే కాదు, దానిని నిర్వహించే పద్ధతి న్యాయంగా, నిష్పాక్షికంగా, సహేతుకంగా ఉండాలి.

ఈ తీర్పు ఫలితంగా పరిస్థితి కొంత మెరుగయిందిగానీ సమస్య పూర్తిగా పరిష్కారం అయిందని ఇప్పటికీ చెప్పలేము. ఎందుకంటే ఒక పద్ధతి న్యాయం, నిష్పాక్షికం, సహేతుకం అవునా కాదా అనేది ఒకమేరకు మన అభిప్రాయాన్ని బట్టి ఉంటుంది. నిజమే ఈ విషయంలో సుప్రీంకోర్టు అభిప్రాయం శిరోధార్యమే, అయినప్పటికీ అది పొరబాట్లకు అతీతం మాత్రం కాదు.

టెర్రరిస్టు విచ్ఛిన్నకర కార్యకలాపాల చట్టాన్ని (అంటే 'టాడా'ను) ఇక్కడ ఉదాహరణగా తీసుకోవచ్చు. ఈ చట్టం టెర్రరిస్టు నేరాలు అనే కొత్త నేరాన్ని నిర్వచిస్తుంది. వాటిని విచారించడానికి మామూలు నేరవిచారణ పద్ధతిని సవరించి కొత్త పద్ధతిని ప్రవేశపెడుతుంది. టెర్రరిస్టు నేరాల నిర్వచనము, వాటిని విచారించడం కోసం సవరించిన పద్ధతి 'న్యాయం, నిష్పాక్షికం, సహేతుకం' అనే ప్రమాణానికి నిలవజాలవని మానవహక్కుల కార్యకర్తలు, రాజ్యాంగనిపుణులు, మాజీ సుప్రీంకోర్టు న్యాయమూర్తులు చాలామంది అభిప్రాయపడినప్పటికీ సుప్రీంకోర్టు మాత్రం ఆ చట్టం 'న్యాయం, నిష్పాక్షికం, సహేతుకం' అనే ప్రమాణానికి నిలుస్తుందనే తీర్పు ఇచ్చింది.

కాబట్టి, బాధితుల హక్కులు కాపాడాలన్న ఆత్రుతలో ముద్దాయి హక్కులను సంరక్షించే బాధ్యతను చట్టం విస్మరించకుండ ఉండాలంటే ఏం చేయాలన్నది ఇప్పటికీ సమస్యగానే ఉందని చెప్పాలి. నేరవిచారణలో ముద్దాయి హక్కులను సంరక్షించవలసిన ఆవశ్యకత

ఏమిటో మరొకసారి ఇక్కడ నొక్కిచెప్పడం అవసరం. దానివెనుక ఉన్న ఉద్దేశ్యం నేరాలను ప్రోత్సహించాలని కాదు, సమాజాన్ని నేరాలనుండి, నేరస్తులనుండి కాపాడాలన్న ఆరాటంలో అమాయకులకు శిక్ష వేయకుండ చూడాలన్నదే ఇక్కడి లక్ష్యం.

అయితే టెర్రరిస్టు నేరాల వంటి అసాధారణ నేరాలను పక్కనపెట్టి సాధారణ నేరాలను తీసుకుంటే ఇప్పుడున్న నేరవిచారణ పద్ధతి మొత్తంమీద నిష్పాక్షికమైనదనే చెప్పాలి. సమస్యలు ఎక్కువగా వచ్చేది ఈ పద్ధతిని అతిక్రమించే చర్యలనుండి, లేక ఈ పద్ధతిలోని అస్పష్టమైన అంశాలను దుర్వినియోగం చేసే చర్యలనుండి. అందుకోసమే మానవహక్కుల చైతన్యం, నిఘా చాలా అవసరం.

సాక్ష్యాల చట్టం

ఈ నేరవిచారణ పద్ధతి నేర విధానస్మృతి(సిఆర్‌పిసి)లోనూ సాక్ష్యాలచట్టం లోనూ వివరించబడింది. ఇవి గత శతాబ్దంలో తయారుచేసిన చట్టాలు. అప్పటికి భారతదేశానికొక రాజ్యాంగం లేదు. భారతపౌరులకు ప్రాథమిక హక్కులు లేవు. అయినప్పటికీ మొత్తం మీద ఈ పద్ధతిలో రెండు ప్రాథమిక లక్షణాలున్నాయి. ఒకటి, ప్రాసిక్యూషన్ నేరాన్ని రుజువు చేసేంతవరకు ముద్దాయిని నిర్దోషిగానే పరిగణించడం. రెండు సహేతుకమైన ఏ సందేహానికీ తావులేనంత సంపూర్ణంగా రుజువయినప్పుడే నేరం రుజువైనట్టు భావించడం. ఇందులో మొదటి సూత్రం సాక్ష్యాలచట్టం సెక్షన్లు 101-104లో అంతర్లీనంగా ఉంది. రెండవది ఇంగ్లీష్ చట్టాలను ఆధారం చేసుకొని కోర్టులు చేసిన వ్యాఖ్యానాల ద్వారా స్థిరపడింది.

అందులో భాగంగా, సాక్ష్యాలచట్టంలోని సెక్షన్ 25 ఏమంటుందంటే, పోలీసులకు ఒక వ్యక్తి ఇచ్చే ఒప్పుకోలును అతనికి వ్యతిరేకంగా సాక్ష్యంగా వాడుకోవడానికి వీలులేదని. అంటే, ముద్దాయిని పోలీసు కస్టడిలో హింసించి నేరం ఒప్పించి ఆ ఒప్పుకోలును కోర్టులో సాక్ష్యంగా పెట్టడానికి వీలులేదని భారతరాజ్యాంగం ఉనికిలోనికి రాకముందే చట్టం ప్రకటించింది. (రాజ్యాంగం వచ్చిన తరువాత ఇది ఒక ప్రాథమిక హక్కు అయింది.)

అయినప్పటికీ మన దేశంలో పోలీసులు తరచుగా ముద్దాయిలను చిత్రహింసలకు గురిచేసి బలవంతంగా వారినుండి ఒప్పుకోలు తీసుకుంటారనేది అందరికీ తెలిసిన సంగతే. ఈ పని ఎందుకు చేస్తారంటే, పోలీసుల కస్టడీలో ఇచ్చిన సమాచారాన్ని అనుసరించి ఏదైనా వస్తువును పోలీసులు స్వాధీనం చేసుకోవడం జరిగితే, ఆ వస్తువునూ ఆ మేరకు ఇచ్చిన సమాచారానీ కోర్టులో సాక్ష్యంగా ప్రవేశపెట్టవచ్చునని సాక్ష్యాల చట్టంలోని సెక్షన్ 27 అంటుంది. అంటే, బలవంతపు ఒప్పుకోలును సాక్ష్యంగా ప్రవేశపెట్టి నేరాన్ని రుజువుచేసే అవకాశం లేదని సెక్షన్ 25 అంటుండగా, బలవంతంగా చెప్పించిన సమాచారం ఆధారంగా స్వాధీనం చేసుకున్న వస్తువును, ఆ మేరకు ఆ సమాచారాన్ని సాక్ష్యంగా ప్రవేశపెట్టే అవకాశం సెక్షన్ 27 ఇస్తుంది. చట్టం కల్పించే ఈ అవకాశం ఫలితంగా పోలీసులు తమ కస్టడీలో

ఉన్నవారిపైన పెద్దఎత్తున హింసకు పాల్పడుతుంటారు. ఈ చిత్రహింసల ఫలితంగా అంగవైకల్యం, మరణం తరచుగా సంభవిస్తుంటాయి. కాబట్టి ఈ విషయంలో మానవహక్కుల చైతన్యం ఆచరణ చాలా అవసరం.

దీనిని బట్టి, ఒప్పుకోలు కాక ఇతర సమాచారాన్ని రాబట్టడం కోసం చిత్రహింసలు పెట్టడాన్ని చట్టం ఆమోదిస్తుందనుకుంటే పొరబాటే. అది నిజంకాదు. అందుకు విరుద్ధంగా, సమాచారం సేకరించడానికి చిత్రహింసలు ప్రయోగించడం నేరమనీ ఆ పనిచేసిన పోలీస్ అధికారికి (గాయతీవ్రతను బట్టి) 10 సంవత్సరాల దాకా జైలు శిక్ష వేయవచ్చుననీ భారతశిక్షాస్మృతిలోని సెక్షన్లు 330, 331 అంటాయి.

కస్టడీలో ముద్దాయి హక్కులు

అరెస్టు చేసిన వ్యక్తిని పోలీసు కస్టడీలో చిత్రహింసలు పెట్టకుండ నిరోధించడానికి ఉద్దేశించబడిన మరొక చట్టం నేరవిధాన స్మృతిలోని సెక్షన్ 57. కస్టడీలోకి తీసుకున్న ఏ వ్యక్తినయినా పోలీసులు 24 గంటల లోపల సమీప జ్యుడీషియల్ మేజిస్ట్రేట్ ఎదుట హాజరుపరచాలని ఈ సెక్షన్ అంటుంది.

సెక్షన్ 57 ఫలితంగా, అనుమానితుడిని ప్రశ్నించడానికి తగు సమయం తమకు దక్కడం లేదని పోలీసులు తరచుగా ఫిర్యాదు చేస్తుంటారు. చట్టం బాధితులనూ ముద్దాయినీ సమానంగా సంరక్షించాలన్న విషయం జ్ఞాపకం పెట్టుకోవాలి. కాబట్టి నిర్దోషిని శిక్షించరాదనేది ఎంత ముఖ్యమైన నియమమో, నిజమైన దోషిని గుర్తించి శిక్షించాలనేది కూడ అంతే ముఖ్యం. కాబట్టి అరెస్టు చేసిన వ్యక్తిని ప్రశ్నించడానికి పోలీసులకు సహేతుకమైన అవకాశం ఉండాలి.

అదే సమయంలో ప్రశ్నించడం పేరుమీద ముద్దాయిని కస్టడీలో హింసించకుండ చూడటం కూడ అవసరం. నేరాన్ని ప్రాసిక్యూషన్ రుజువు చేసేదాకా ముద్దాయిని నిర్దోషిగానే పరిగణించాలన్న సమదృష్టి సూత్రం దీనికి మూలం. కాబట్టి నేరపరిశోధన పేరిట ముద్దాయిని హింసించే అవకాశం లేకుండ చూసే బాధ్యత చట్టం మీద ఉంటుంది.

నేరవిచారణ స్మృతి ఈ భిన్నమైన అవసరాలను దృష్టిలో పెట్టుకొని వాటిమధ్య సమతుల్యం సాధించే ప్రయత్నం చేస్తుంది. అరెస్టు చేసిన ముద్దాయిని కోర్టులో హాజరుపెట్టకుండ పోలీసు కస్టడీలో ఎక్కువసేపు ఉంచుకునే అవకాశం పోలీసులకు ఇవ్వదు. అయితే కోర్టులో హాజరుపెట్టిన తరువాత కోర్టు ముద్దాయిని తిరిగి పోలీసు కస్టడీకే, ప్రశ్నించడం కోసం సిఆర్‌పిసి సెక్షన్ 167(2) కింద అప్పగించవచ్చును. ఇది ముద్దాయికి మేజిస్ట్రేటు పర్యవేక్షణవల్ల వచ్చే సంరక్షణ కొంత కల్పిస్తుంది. ఉదాహరణకు ముద్దాయిని పోలీసు కస్టడీకి అప్పగించిన మేజిస్ట్రేటు, పోలీసులతనిని ప్రతిరోజూ ఒకసారి తన ఎదుట హాజరు పెట్టాలని ఆదేశించవచ్చు. లేదా ప్రతిరోజూ ఒక డాక్టరు అతనిని లాకప్పులో పరీక్షించాలని ఆదేశించవచ్చును.

నేరవిచారణ పద్ధతి కస్టడీలో చిత్రహింసలతో ప్రారంభం కావడానికి వీలులేదు. కాబట్టి, భారతరాజ్యాంగంలోనూ, సిఆర్‌పిసిలోనూ, సాక్ష్యాల చట్టంలోనూ చిత్రహింసలను చట్టవిరుద్ధమని ప్రకటించే అంశాలు ఎన్ని ఉన్నప్పటికీ, పోలీసు కస్టడీలో చిత్రహింసలను అరికట్టడానికి మానవహక్కుల చైతన్యం, నిఘా, ఆందోళన అవసరం.

అయినప్పటికీ పోలీసు కస్టడీలో చిత్రహింసలు ఒక తీవ్రమైన సమస్యగానే ఉంది. నేరవిచారణలో సహేతుకత, నిష్పాక్షికత అనే సూత్రాలనది అపహాస్యం చేస్తుంది. అరెస్టు చేసిన వ్యక్తిని 24 గంటల లోపల కోర్టుఎదుట హాజరుపెట్టాలన్న సిఆర్‌పిసి సెక్షన్ 57 లోని నియమాన్ని పోలీసులు ఎప్పుడోతప్ప గౌరవించరనేది తెలిసిన విషయమే. కస్టడీలో చిత్రహింసలు పెట్టకపోతే నేరాలు రుజువు చేయడం సాధ్యం కాదని పోలీస్ అధికారులు అంటుంటారు కూడ. కస్టడీలో చిత్రహింసల పట్ల నిరసన తెలిపే వాళ్ళకు బాధితుల హక్కులకంటే నేరస్తుల హక్కులు ముఖ్యమన్న అపవాదు కూడ ఉంది. అయితే పోలీసు కస్టడీలో ఒక వ్యక్తిని హింసకు గురిచేసేటప్పుడు అతను దోషి అయిందీ నిర్దోషి అయిందీ ఆ పోలీసులకు తెలియదని జ్ఞాపకం పెట్టుకోవాలి. దోషులను పట్టుకోవడానికి నిర్దోషులకు హాని చేసినా తప్పులేదనే వైఖరి సరయినది కాదు. అంతేకాక, దోషికి కూడ న్యాయస్థానం నిర్ణయించే శిక్ష మాత్రమే వేయాలి. దానికి ముందు చట్టబద్ధమైన నేరవిచారణ జరగాలి. సహేతుకమైన సందేహానికి ఆస్కారం లేనంత సంపూర్ణంగా నేరం రుజువు కావాలి. ఎంత శిక్ష వేయడం ఉచితంగా ఉంటుందన్న మదింపు జరగాలి. ఈ నిష్పాక్షికమైన, సహేతుకమైన నేరవిచారణ పద్ధతి కస్టడీలో చిత్రహింసలతో ప్రారంభం కావడానికి వీలులేదు. కాబట్టి, భారతరాజ్యాంగంలోనూ, సిఆర్‌పిసిలోనూ, సాక్ష్యాల చట్టంలోనూ చిత్రహింసలను చట్టవిరుద్ధమని ప్రకటించే అంశాలు ఎన్ని ఉన్నప్పటికీ, పోలీసు కస్టడీలో చిత్రహింసలను అరికట్టడానికి మానవహక్కుల చైతన్యం, నిఘా, ఆందోళన అవసరం.

అరెస్టు చేసే పద్ధతి

అయితే మానవహక్కుల సమస్యలు అరెస్టు చేసిన తరువాత కాదు, అరెస్టుచేసే సమయంలోనే మొదలవుతాయి. ఒక నేరంలో అనుమానితుడయిన వ్యక్తిని అరెస్టు చేసేటప్పుడు పోలీసులు ఎంత బలప్రయోగానికి పాల్పడవచ్చును? అతను అనుమానితుడయినంత మాత్రాన కస్టడీలోకి తీసుకునేటప్పుడు కొట్టడం, కాల్పులు జరపడం తగునా? కేవలం అనుమానించబడినంత మాత్రాన ఎవ్వరూ దోషి కాదన్న సూత్రం సిఆర్‌పిసిలో ఆద్యంతం ఉందన్న సంగతి మరొకసారి గుర్తు చేయాలి.

చట్టం నిర్దేశించే పద్ధతిలో నేరం రుజువయిన తరువాతనే అతను దోషి అవుతాడు. అయితే విచారించడం కోసం అతన్ని అరెస్టు చేసే అధికారం, ప్రశ్నించే అధికారం పోలీసులకు అవసరం. అయితే ఇది అతనిని చట్టానికి లోబరచడం కోసం కస్టడీలోకి తీసుకునే అధికారమే తప్ప అంతకంటే ఎక్కువగా అనుమానితుడి హక్కులను హరించే అధికారం కాదు.

కాబట్టి, అరెస్టు చేసే సమయంలో ముద్దాయి నుండి ఎదురయ్యే ప్రతిఘటనను అధిగమించడానికి అవసరమైన దానికి మించి పోలీసులు బలప్రయోగానికి పాల్పడడానికి వీలులేదు. సిఆర్‌పిసిలోని సెక్షన్ 46 ఈ మాటే అంటుంది. కానీ ఎంత బలప్రయోగం అవసరమో ఎట్లా తెలుస్తుంది? అనుమానితుడిని అరెస్టుచేసే క్రమంలో పోలీసులు అతనిపైన కాల్పులు జరపవచ్చునా? చంపవచ్చునా? అతనిని కొట్టి నేలమీద పడేసి కదలకుండ చేయవచ్చునా? వీలులేదు. అరెస్టు చేయదలచుకున్న వ్యక్తి మాటలకే లొంగినట్టయితే అతన్ని ముట్టుకునే అధికారం కూడ అరెస్టు చేస్తున్న పోలీస్ అధికారికి లేదు. మాటలకు లొంగకపోయినట్టయితే భౌతికంగా అదుపులోకి తీసుకోవచ్చు. అరెస్టును ఆ వ్యక్తి ప్రతిఘటిస్తే, అప్పుడు బలప్రయోగం చేయవచ్చు. అయితే ప్రతిఘటనను అధిగమించి అరెస్టు చేయడానికి అవసరమైన మేరకే బలప్రయోగం చేయవచ్చు. అంతే తప్ప పోలీస్ అధికారి తన అధికారాన్ని ప్రదర్శించడానికి ఎంతయినా బలప్రయోగం చేయడానికి వీలులేదు. ప్రతిఘటించే సూచనలు లేకున్నా బలప్రయోగం చేయడానికి వీలులేదు. కానీ సాధారణంగా జరిగేది అదే కాబట్టి, చాలా సందర్భాలలో అనుమానితులు అరెస్టు అయ్యే ఘడియలోనే తీవ్రంగా హింసకు గురి అవుతుంటారు. ఈ హింస అనవసరమేకాక చట్ట విరుద్ధం కూడ. ఆ తరువాత పోలీసుకస్టడీలో జరిగే హింస వేరే విషయం. అరెస్టు చేసేటప్పుడే పోలీసులు ఉపయోగించగల బలప్రయోగానికి చట్టం పెట్టే పరిమితులను తరచుగా అతిక్రమించే ఈ సంస్కృతిని ఎదుర్కొనడానికి మానవహక్కుల చైతన్యం, చొరవ అవసరం.

నేర పరిశోధన పద్ధతి

నేర పరిశోధనలో అనుమానితుల అరెస్టు, ఇంటరాగేషన్ మాత్రమేకాక ఇళ్ళు, అంగళ్ళు సోదాచేయడం, మనుషులను సోదా చేయడం కూడా అవసరం అవుతుంది. నేరంతో సంబంధం ఉన్న వ్యక్తులను, ఇతర సాక్ష్యాలను వెతకడానికి, స్వాధీనం చేసుకోవడానికి చట్టం ఈ అధికారం పోలీసు యంత్రాంగానికి ఇచ్చింది. అయితే మనుషులనూ స్థలాలనూ సోదా చేసే క్రమంలో హక్కులకు భంగం కలగవచ్చు. అవమానపరచడం, గాయపరచడం, వస్తువులను ధ్వంసం చేయడం జరగవచ్చు. ఈ రకమైన హక్కుల అతిక్రమణ సమర్ధనీయం కాదు.

అది సమర్ధనీయం కాదని భావించడానికి రెండు కారణాలున్నాయి. ఒకటి, ఒక వ్యక్తి మీద ఎంత సహేతుకమైన అనుమానం ఉన్నా, నేరం రుజువయ్యేదాకా ఆ వ్యక్తి

అనుమానితుడే తప్ప దోషి కాడు. రెండు, నేరం రుజువయిన తరువాత కూడ శిక్షవేయవలసింది న్యాయస్థానమే తప్ప పోలీసులు కాదు. నేరపరిశోధన చేసే క్రమంలోనే పోలీసులు అనుమానితులకు శిక్షవేయడానికి వీలులేదు. పోలీసులు చేసే నేరపరిశోధన, న్యాయస్థానానికి నేరనిర్ధారణ చేయడానికి అవసరమైన ఒక పరికరం మాత్రమే, అంతకు మించి వేరే ఏమీకాదు. అనుమానితులను దోషులుగా భావించి నేరపరిశోధన చేసే క్రమంలోనే వారిని శిక్షించడం పోలీసు యంత్రాంగానికి అలవాటయిపోయింది. కాబట్టి ఈ విషయాలు చెప్పడం అవసరం. ఈ కారణంగానే వ్యక్తులనూ స్థలాలనూ సోదా చేసే క్రమంలో తరచుగా వస్తువుల విధ్వంసం, వ్యక్తులను అవమానపరచడం (ముఖ్యంగా స్త్రీలను), గాయపరచడం జరుగుతుంటుంది.

ఈ రకమైన హక్కుల అతిక్రమణను నివారించడానికి నేరవిధానస్మృతి (సిఆర్‌పిసి)లో కొన్ని నియమాలున్నాయి. సెక్షన్ 51(1) ప్రకారం, అరెస్టు చేసిన వ్యక్తినుండి స్వాధీనం చేసుకున్న వస్తువులకు రసీదు తయారుచేసి ఆ వ్యక్తికి ఇవ్వాలి. సెక్షన్ 51(2) ప్రకారం, స్త్రీని సోదాచేసేటప్పుడు మహిళా పోలీసులే చేయాలి. పోలీసులకు సోదాచేసే అధికారం ఉన్నా ఆ ప్రదేశంలో ఉన్నవారు పోలీసులను లోపలికి రానీయకపోయినట్టయితే పోలీసులు తలుపు లేక కిటికీ పగలగొట్టి లోపలికి ప్రవేశించవచ్చునని సెక్షన్ 47 అంటుంది. అయితే ఆ విధ్వంసం పోలీసులకు లోనికి ప్రవేశించడానికి అవకాశం కల్పించేమేరకు మాత్రమే ఉండాలి. అది కూడ ఆ ప్రదేశంలో ఉన్నవాళ్ళు లోనికి రానీయనప్పుడు మాత్రమే. అంతే తప్ప పోలీసులు పోవడం పోవడమే తలుపులు, కిటికీలు పగలగొట్టకూడదు. లోపలికంటూ ప్రవేశించిన తరువాత కుర్చీలు బల్లలు వస్తువులు విరగ్గొట్టకూడదు. బలప్రయోగంతో లోనికి ప్రవేశించేటప్పుడు కూడ, లోపల ఒక స్త్రీ గనక ఉన్నట్టయితే (అనుమానితురాలు ఆమే అయితే తప్ప) తాము లోనికి ప్రవేశించబోతున్న సంగతి చెప్పి ఆమెకు అక్కడినుండి వెళ్ళిపోయే అవకాశం, సమయం ఇవ్వాలి.

స్థలాలను సోదా చేసేటప్పుడు వస్తునష్టం జరగకుండా ఉండటం కోసం సిఆర్‌పిసిలోని సెక్షన్ 100 కొన్ని నియమాలు పెట్టింది. ఒక ప్రదేశాన్ని సోదాచేయడానికి పోలీసులు పోయేటప్పుడు ఆ ప్రాంతంలో నివసించే స్వతంత్రులు, గౌరవనీయులు అయిన సాక్షులు ఇద్దరినిగానీ అంతకంటే ఎక్కువగానీ, వెంటపెట్టుకొని పోవాలని ఆ సెక్షన్ అంటుంది. సోదా వారి సమక్షంలో జరగాలి. సోదాచేసిన క్రమంలో స్వాధీనం చేసుకున్న వస్తువుల జాబితా పోలీసులు తయారుచేసి సాక్షుల సంతకాలు తీసుకోవాలి. ఆ ప్రదేశంలో నివసించేవారు సోదాచేసే సమయంలో అక్కడ ఉండి సోదాను చూడదలచుకున్నట్టయితే పోలీసులు వారిని అనుమతించాలి. సోదా అయిపోయిన తరువాత, స్వాధీనం చేసుకున్న వస్తువుల జాబితాను ఆ యిద్దరు సాక్షుల సంతకంతో సహా వారికి ఇవ్వాలి.

అయితే వాస్తవంలో సోదాచేసే క్రమంలో పోలీసులు తమ అధికారాన్ని దుర్వినియోగం చేయకుండ నిరోధించడంలో ఈ చట్టాలు విఫలం అయ్యాయి. ఒకవేళ పోలీసులు చేసిన

సోదా ఈ చట్టాలను అతిక్రమించినా సోదాచేసి స్వాధీనం చేసుకున్న సాక్ష్యం చెల్లుబాటు అవుతుందని కోర్టు తీర్పులిచ్చాయి.

కాబట్టి సోదాచేసే క్రమంలోనూ, వస్తువులను స్వాధీనం చేసుకునే క్రమంలోనూ మానవహక్కుల అతిక్రమణ జరగకుండ చూడటానికి ప్రత్యేకమైన కృషి అవసరం.

ముద్దాయి హక్కులు

ఇక న్యాయస్థానంలో విచారణ జరిగేటప్పుడు ముద్దాయికి ఉండే హక్కులు చూద్దాం. అరెస్టుచేసిన తరువాత వీలయినంత త్వరగా ముద్దాయిని న్యాయమూర్తి ఎదుట హాజరుపెట్టాలనీ, ఎట్టిపరిస్థితిలోనూ 24 గంటలు దాటడానికి వీలులేదనీ (అరెస్టు చేసిన స్థలం నుండి కోర్టుకు పోవడానికి పట్టేసమయాన్ని మినహాయించి) చట్టం చెపుతుంది. అంతేకాదు అరెస్టయిన వ్యక్తికి కోర్టుకుపోయేదాకా తాను ఎందుకు అరెస్టయిందీ తెలియని పరిస్థితి ఉండడానికి వీలులేదు. అరెస్టుకు కారణం ఏమిటో పోలీసులు అరెస్టుచేసిన వ్యక్తికి వెంటనే చెప్పాలని సిఆర్‌పిసి సెక్షన్ 56 అంటుంది. భారతరాజ్యాంగంలోని ఆర్టికల్ 22 (1) ప్రకారం ఇదొక ప్రాథమిక హక్కు. అంతేకాక, ముద్దాయికి తనకు నచ్చిన న్యాయవాదిని కలుసుకునే ప్రాథమికహక్కు కూడ ఉంది. అరెస్టయిన క్షణం నుండి ఈ హక్కు ఉనికిలోకి వస్తుంది.

అరెస్టు చేసిన వ్యక్తిని మేజిస్ట్రేట్ ముందు హాజరు పెట్టగానే మేజిస్ట్రేట్ ఆ వ్యక్తిని తగిన కస్టడీకి పంపుతారు. సాధారణంగా స్వల్పకాలానికి మాత్రమే ఇస్తారు. అది కూడ నేరపరిశోధన కొనసాగించడానికి పోలీసు కస్టడీకి ఇవ్వడం అవసరం అని కోర్టు భావిస్తేనే. అటువంటప్పుడు ముద్దాయిని ఫలాన గడువుకొకసారి కోర్టుకు తీసుకురావాలనిగానీ, ముద్దాయిని బంధించిన స్థలంలో వైద్యపరీక్షలు అనుమతించాలనిగానీ మేజిస్ట్రేట్ ఆదేశించవచ్చు. చిత్రహింసల ప్రమాదాన్ని తగ్గించడానికిది ఉపయోగపడుతుంది. నిజానికి, మొట్టమొదటిసారి ముద్దాయిని పోలీసులు మేజిస్ట్రేట్ ముందు హాజరు పెట్టినప్పుడే, నిర్బంధంలో ఉన్న సమయంలో పోలీసులతనితో చట్టబద్ధంగా వ్యవహరించినదీ లేనిదీ మేజిస్ట్రేటు వాకబు చేయాలి. లేదని ముద్దాయి చెప్తే ఆ వివరాలు మేజిస్ట్రేటు నమోదు చేసి చట్టం ప్రకారం చర్యతీసుకోవాలి.

అయితే మామూలుగా మేజిస్ట్రేట్‌లు తమముందు హాజరు పెట్టిన ముద్దాయిని జైలు కస్టడీకి పంపిస్తారు. దీనిని 'జ్యుడీషియల్ కస్టడీ' అంటారు. ఆ మాట ప్రయోగించడంలో గల భావమేమిటంటే, జైలులో ఉన్నప్పటికీ ముద్దాయి న్యాయస్థానం కస్టడీలో ఉన్నాడని.

నేరం ఇంకా రుజువు కాకపోయినప్పటికీ కోర్టు ముద్దాయిని జైలులో ఎందుకు నిర్బంధిస్తుంది? నేరం రుజువు అయ్యేంతవరకు ముద్దాయి నిర్దోషేనన్నది భారత నేరస్మృతికి సంబంధించి ఒక ప్రాథమిక సూత్రమని చెప్పాము. అటువంటప్పుడు అనుమానితులను కోర్టు జైలుకు ఎట్లా పంపిస్తుంది?

న్యాయసహాయం పొందడానికి అయ్యేఖర్చు పేదలు, ముఖ్యంగా దళితకులాలకు చెందినవారు ఎదుర్కొనే సమస్యలలో ఒకటి. ఈ దుర్బలత్వాన్ని సవరించకపోయినట్టయితే రాజ్యాంగంలోని ఆర్టికల్ 14లోని సమాన సంరక్షణ అనే ప్రాథమికహక్కు ఆచరణలో దక్కకుండానే ఉండిపోతుంది.

దీనికి కారణమేమిటంటే న్యాయం జరగాలంటే అనుమానితులు నేరపరిశోధనకూ విచారణకూ అందుబాట్లో ఉండాలి. కేవలం అనుమానితులయిన (ఇంకా దోషులుగా రుజువుకాని) వారిహక్కులను కాపాడడం చట్టానికి ఎంత ముఖ్యమో, దోషిని గుర్తించి శిక్షించడం కూడ అంతే ముఖ్యం. అందుకోసం ముద్దాయి నేరపరిశోధనకూ విచారణకూ అందుబాట్లో ఉండాలి. అయితే ఆ అవసరానికి కావలసిన మోతాదును మించి ముద్దాయి స్వేచ్ఛపైన, హక్కులపైన పరిమితులు పెట్టకూడదు.

కాబట్టి నేరపరిశోధన, విచారణలకు అందుబాట్లో ఉండడం కోసం ముద్దాయిని జుడీషియల్ కస్టడీలో, అంటే జైలులో ఉంచడం జరుగుతుంది. అయితే ఇది కచ్చితంగా అవసరం అయినమేరకు మాత్రమే. అంతకు మించి అనుమానితుని హక్కులను అణచివేయడానికి వీలులేదు. నేరం తీవ్రమైనది కాని పక్షంలో ముద్దాయి నేరపరిశోధనకు ఆటంకం కలిగించడనీ నేరవిచారణను తప్పించుకోడనీ చట్టం భావిస్తే అటువంటి నేరాలను చట్టం 'బెయిలబుల్' నేరాలు అంటుంది. అంటే అరెస్టయిన వెంటనే ముద్దాయికి బెయిలు పొందే హక్కు ఉంటుందని అర్థం.

తక్కిన నేరాలను నాన్ – బెయిలబుల్ నేరాలు అంటారు. అంటే అర్థం ఆ నేరాలకు ముద్దాయికి బెయిల్ దొరకదనీ, ఇవ్వకూడదనీ కాదు. బెయిల్ ఇచ్చేదీ లేనిదీ కోర్టు నిర్ణయిస్తుందని మాత్రమే అర్థం. బెయిల్ అసలే ఇవ్వని నేరం చట్టంలో ఏదీ లేదు. నాన్ – బెయిలబుల్ అని పిలవబడే నేరాలలో బెయిల్ ఇచ్చేదీ లేనిదీ న్యాయస్థానాల నిర్ణయం మీద ఆధారపడి ఉంటుంది. బెయిలబుల్ నేరాలలో అరెస్టు కాగానే బెయిలుపైన విడుదల కావడం ముద్దాయి హక్కు.

నాన్ – బెయిలబుల్ నేరాలలో సహితం, బెయిలు సాధారణ పరిస్థితులలో మొట్టమొదట అడిగినప్పుడే ఇవ్వాలనీ, అసాధారణ పరిస్థితులలో మాత్రమే తిరస్కరించాలనీ సుప్రీంకోర్టు అనింది. ముద్దాయిని విడుదల చేసినట్టయితే న్యాయప్రక్రియకు అడ్డం వస్తాడా లేదా అనేదొక్కటే బెయిలు ఇవ్వడానికీ నిరాకరించడానికీ ప్రమాణం కావాలి.

అయితే చట్టంలోనూ సుప్రీంకోర్టు తీర్పులోనూ ఉన్న ఈ ఉదారవైఖరి న్యాయస్థానాల వ్యవహారశైలిలో కనిపించదు. దొంగతనం వంటి నేరాలలో ఇరుక్కున్న పేదలు న్యాయస్థానాలలో తరచుగా వ్యతిరేకవైఖరిని ఎదుర్కొంటారు. సహేతుకమైన కారణమేదీ లేకుండానే వారికి బెయిలు నిరాకరించబడుతుంది. బెయిలు నిరాకరించి, నేరవిచారణ పొడిగించడంవల్ల జైలులో ముద్దాయిలు దీర్ఘకాలం ఉండిపోతారు. ఒక్కొకసారి వారిపైన ఉన్న అభియోగానికి చట్టం నిర్దేశించిన గరిష్ట శిక్ష కంటె ఎక్కువకాలం ఉండిపోతారు.

న్యాయసహాయం పొందడానికి అయ్యేఖర్చు పేదలు, ముఖ్యంగా దళితకులాలకు చెందినవారు ఎదుర్కొనే సమస్యలలో ఒకటి. చట్టం పౌరులందరికీ హామీ యిచ్చే సమానత్వ సంరక్షణ పేదలు పొందలేకపోవడానికి గల కారణాలలో ముఖ్యమైనది న్యాయవాదిని పెట్టుకోలేకపోవడం. ఈ దుర్బలత్వాన్ని సవరించకపోయినట్టయితే రాజ్యాంగంలోని ఆర్టికల్ 14లోని సమాన సంరక్షణ అనే ప్రాథమికహక్కు ఆచరణలో దక్కకుండానే ఉండిపోతుంది.

సుప్రీంకోర్టు ఈ విషయాన్ని గమనించి, ఉచిత న్యాయసహాయం పౌరుల ప్రాథమిక హక్కు అని తీర్పు ఇచ్చింది. నేరవిచారణలో ముద్దాయిలు స్వంత ఖర్చుతో న్యాయవాదిని నియమించుకోలేక పోయినట్టయితే వారికి న్యాయస్థానమే ప్రభుత్వం ఖర్చుతో న్యాయవాదిని నియమిస్తుంది. దీనితోనూ పూర్తి సమానత్వం రాదు. ఎందుకంటే ప్రభుత్వం ఈ న్యాయవాదులకిచ్చే ఫీజు 'మార్కెట్ రేటు'కంటే బాగా తక్కువ ఉంటుంది. అయినప్పటికీ ఈ సదుపాయం వల్ల ముద్దాయిలు నేర్పరులయిన న్యాయవాదుల సహాయం పొందగలుగుతారు.

నేరాన్ని విచారించేటప్పుడు న్యాయస్థానం సిఆర్‌పిసిలోని వివరమైన నేరవిచారణ పద్ధతిని అనుసరించాలి. ఈ విచారణ పద్ధతి లక్ష్యాలు రెండు : ఒకటి, ముద్దాయికి నిష్పాక్షికమైన విచారణ అందియ్యడం, రెండు, దోషిని గుర్తించి శిక్షించడానికి అవసరమైన అధికారాన్ని న్యాయస్థానానికి ఇవ్వడం.

ఈ విచారణ పద్ధతిని వివరంగా చర్చించుకోవలసిన అవసరం లేదుగానీ కొన్ని విషయాలు చెప్పుకోవాలి. అనుమానితుని చేత బలవంతంగా నేరం ఒప్పించడానికి వీలులేదన్న సూత్రం న్యాయస్థానంలో జరిగే నేరవిచారణకు కూడ వర్తిస్తుంది. నేరవిచారణలో ముద్దాయిని సాక్షిబోనులో బలవంతంగా నిలబెట్టడానికి వీలులేదు. నేరాన్ని గురించి అతను ఏమీ చెప్పదలచుకోకపోతే కోర్టు అతనిచేత బలవంతంగా చెప్పించలేదు.

సాక్షిది వేరే సంగతి. నేరవిచారణలో సాక్షి అయిన వ్యక్తి కోర్టు ఆదేశించినప్పుడు హాజరుకావలసిందే. సాక్ష్యం చెప్పవలసిందే. ముద్దాయి నేరం చేసాడని రుజువు చేయవలసిన భారం ప్రాసిక్యూషన్ పైన ఉంటుంది. తన నిర్దోషిత్వం రుజువు చేసుకునే భారం ముద్దాయిపైన ఉండదు.

నిష్పాక్షికమైన నేరవిచారణలో ఒక ముఖ్య అంశం ప్రతి సాక్షినీ ఎదురు ప్రశ్నించడానికి (క్రాస్ – ఎగ్జామిన్ చేయడానికి) ముద్దాయికి ఉండే హక్కు. ఇది కేవలం ముద్దాయి హక్కు

మాత్రమే కాదు. నేరవిచారణలో ఒక తప్పనిసరి ఘట్టం. క్రాస్ – ఎగ్జామినేషన్ జరగకుండా సాక్ష్యానికి 'సాక్ష్యం'గా విలువలేదు. ముద్దాయికి ఒక సాక్షిని ఎదురుప్రశ్నించే అవకాశం లభించిన తరువాతనే ఆ సాక్షి ఇచ్చిన వాంగ్మూలం చట్టం కళ్లలో 'సాక్ష్యం' అవుతుంది. అప్పుడే కోర్టు ఆసాక్ష్యాన్ని పరిగణలోకి తీసుకోగలుగుతుంది. ఉదాహరణకు, ఒక సాక్షి తన వాంగ్మూలం మొత్తం ఇచ్చిన తరువాత ఎదురుప్రశ్న జరగకుండానే చనిపోయాడనుకోండి. అతని సాక్ష్యానికి ఏమీ విలువ ఉండదు. దానిని న్యాయస్థానం లెక్కలోకి తీసుకోజాలదు.

నేరవిచారణ పద్ధతిలో ఇన్ని జాగ్రత్తలు ఉన్నప్పటికీ న్యాయమూర్తి తప్పులే చేయరని చట్టం భావించదు. కాబట్టి పైకోర్టుకు అప్పీల్ చేసుకునే అవకాశం చట్టంలో ఉంది. రెండవ అప్పీల్‌కు కూడ అవకాశం కొంత ఉంది. మరణదండన విషయంలోనయితే అప్పీల్ మాత్రమే ముద్దాయి హక్కు కాదు. అది నేరవిచారణలో భాగమే. అంటే సెషన్స్ కోర్టు విధించిన మరణదండనను హైకోర్టు ధృవీకరించినప్పుడే అది లెక్కలోకి వస్తుంది. ఆ తరువాత సుప్రీంకోర్టుకు అప్పీల్ చేసుకునే అవకాశమూ ఉంటుంది.

కాబట్టి, నేరస్మృతి పోలీసులకూ న్యాయస్థానాలకూ దోషులను గుర్తించడానికీ శిక్షించడానికీ అవసరమైన అధికారాలు ఇస్తూ, అదే సమయంలో అమాయకులకు శిక్షపడకుండ ఉండేందుకు, ఎంత ఉచితమో అంతకు మించిన శిక్షపడకుండా ఉండేందుకు తగిన రక్షణ కూడ కల్పిస్తుందని అర్థం అవుతుంది. ఈ రక్షణకోసం అనేక హక్కులు కల్పించబడ్డాయి.

పౌరులు ఈ హక్కులను అనుభవించేటట్టు చూడడం మన బాధ్యత, మన కర్తవ్యం. ఈ హక్కులలోనే కొన్ని లోపాలు, పరిమితులు ఉన్నాయి. వాటిని గుర్తించాలి, తొలగించాలి. దీనికంతటికీ మానవహక్కుల చైతన్యం, ఆచరణ అవసరం. అది లేకుండ హక్కులు పొందలేము. అనుభవించలేము.